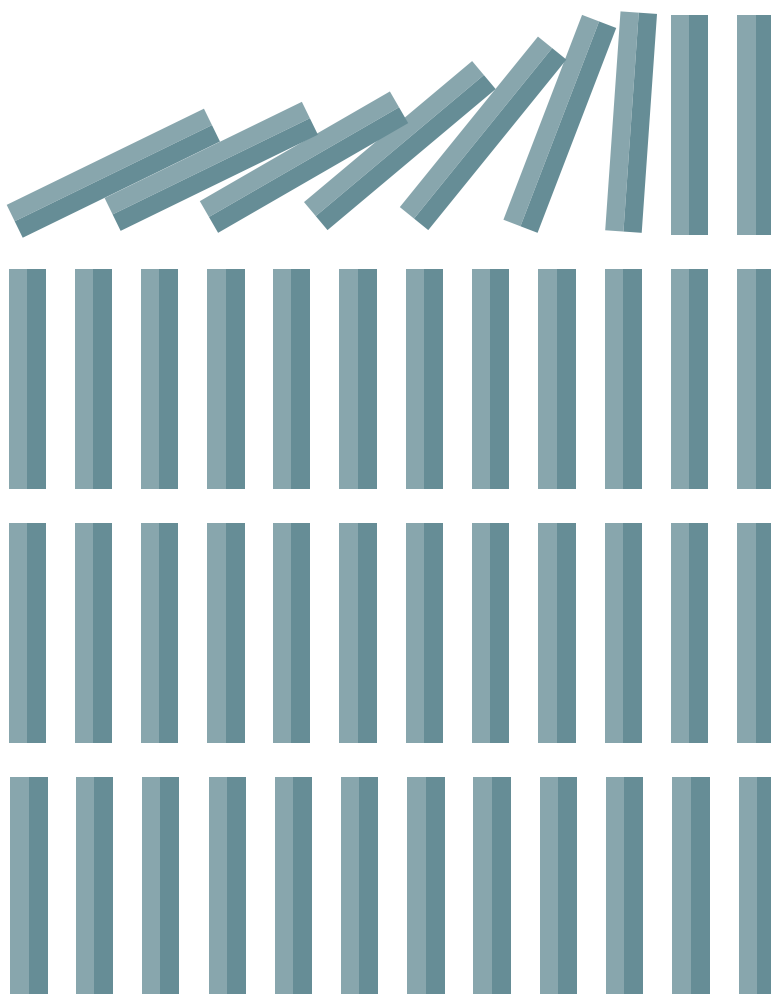

Motståndskraft

Olof Petersson

Motståndskraft

Olof Petersson

Generaldirektörens förord

Myndigheten för psykologiskt försvar (MPF) har till uppgift att leda arbetet med samordning och utveckling av myndigheters och andra aktörers verksamhet inom Sveriges psykologiska försvar. MPF erbjuder stöd till myndigheter, kommuner, regioner, företag och organisationer samt bidrar till att stärka befolkningens motståndskraft.

En viktig del i myndighetens uppdrag är att följa, beställa och förmedla forskning och annan kunskapsutveckling i frågor som rör psykologiskt försvar.

Författaren ansvarar för rapportens innehåll och slutsatser.

Solna i december 2022

Magnus Hjort

Vikarierande generaldirektör för Myndigheten för psykologiskt försvar

Författarens förord

Myndigheten för psykologiskt försvar ska enligt sin instruktion bidra till att stärka befolkningens motståndskraft.

Denna rapport visar att begreppet motståndskraft kan preciseras med utgångspunkt i en modell som har utvecklats för att analysera frivilligt medborgardeltagande. Modellens tre huvudelement är resurser, engagemang och nätverk.

Begreppsanalys står i fokus i de inledande delarna. Syftet är här att precisera ett begrepp som annars lätt blir diffust och mångtydigt. Det visar sig att begreppet motståndskraft mycket väl kan bestämmas så att det blir praktiskt användbart.

Rapporten utvecklar sedan en modell som kan användas för att undersöka befolkningens motståndskraft. Resultatet kan ligga till grund för en risk- och sårbarhetsanalys av befolkningens motståndskraft. Modellen kan då bli ett instrument för beredskapsplanering och psykologiskt försvar.

Stockholm i oktober 2022

Olof Petersson

Innehållsförteckning

Generaldirektörens förord	2
Författarens förord	3
Begreppet motståndskraft	6
Motståndskraft som försvarspolitiskt begrepp	7
Motståndskraft på samhällsnivå	9
Motståndskraft på individnivå	13
Resurser	17
Engagemang	19
Nätverk	23
Befolkningens motståndskraft: en modell	24
Referenser	29

Begreppet motståndskraft

Myndigheten för psykologiskt försvar ska i fredstid och vid höjd beredskap "bidra till att stärka befolkningens motståndskraft".¹ Frågan är närmare bestämt hur detta ska gå till. Myndighetens allmänna uppgift måste konkretiseras i form av praktiska riktlinjer.

Myndighetens uppgift är alltså närmare bestämt att *bidra* till att stärka befolkningens motståndskraft. Preciseringsen är viktig. Att en enda myndighet skulle ha i uppgift att själv stärka befolkningens motståndskraft skulle kunna ifrågasättas på både principiella och praktiska grunder. En statlig myndighet varken bör eller kan höja allmänhetens motståndskraft genom att ingripa i opinionsbildning och privatliv. Däremot kan en myndighet *bidra* till att stärka motståndskraften inom ramen för de konstitutionella kraven på opartiskhet, saklighet och respekt för den enskilda människans integritet och för den fria åsiktsbildningen. Ett av myndighetens bidrag kan exempelvis vara att ge begreppet motståndskraft en tydligare innebörd.

Den allmänna betydelsen av ordet motståndskraft torde vara oomstridd. Ordet innebär, enligt ordboken, förmåga att stå emot en anfallande eller nedbrytande kraft.² Frågan är om det går att ge begreppet motståndskraft en närmare och mer precis definition.

Motståndskraft har visserligen en bred betydelse som även innefattar fysiska material och tekniska installationer. I detta sammanhang gäller det emellertid att särskilt fokusera på *befolkningens* motståndskraft. Dessutom nämner myndighetens instruktion uttrycket "befolkningens motståndskraft" i samband med uppgiften att samordna och utveckla Sveriges psykologiska försvar. En begreppsbestämning bör därför särskilt inriktas på befolkningens motståndskraft mot desinformation och andra otillbörliga påverkansförsök.

Begreppet motståndskraft bör vidare definieras så att det är såväl praktiskt användbart som välförankrat i samhällsvetenskaplig forskning. Begreppet bör kunna operationaliseras och vara möjligt att analysera empiriskt. Sedvanliga krav på precision och logisk stringens är uppenbara. Väldefinierade begrepp är en förutsättning för praktisk användbarhet.

Definitionen bör dessutom vara i överensstämmelse med den vardagliga betydelsen av ordet motståndskraft och vara förenlig med gällande rätt.

Ordet motståndskraft förekommer både i svensk försvarspolitik och i samhällsvetenskaplig forskning. Frågan är om det här redan finns en användbar definition eller om det åtminstone finns element som kan ligga till grund för ett förslag om hur motståndskraft kan ges en tillfredsställande definition.

Motståndskraft som försvarspolitiskt begrepp

"Motståndskraft" var titeln på Försvarsberedningens rapport 2017.³ Riksdagen och regeringen har angivit att ett av målen för det civila försvaret är att "upprätthålla samhällets motståndskraft mot externa påtryckningar" och förtydligar: "Den enskilda individens beredskap bidrar till ett uthålligt och motståndskraftigt samhälle."⁴

Uttrycket motståndskraft var inte nytt utan har länge förekommit i försvarsplaneringen. Parallellt med ord som motståndskraft och motståndsvilja användes motståndskraft som argument för att bygga upp det psykologiska försvaret i början av 1950-talet. Ordet motståndskraft nämns redan i direktiven till utredningen. Ett syfte var att bygga upp en organisation för psykologiskt försvar som kunde fylla sin uppgift vid ett snabbt krigsutbrott under påfrestningarna på "folkets motståndsvilja och motståndskraft".⁵ Utredningen talade bland annat om "andlig motståndskraft", "moralisk motståndskraft" och "den psykiska motståndskraften". Utredningen framhöll betydelsen av information och kunskap: att "man i regel är betydligt mer motståndskraftig, om man känner till vad det är man kan råka ut för". Mediernas roll betonades särskilt: "den fundamentala betydelse för vidmakthållandet av befolkningens motståndskraft och motståndsvilja, som pressen och radion komma att ha under krig".⁶

Utredningen initierade ett försök att mäta befolkningens motståndskraft. Man pekade på några faktorer som ansågs ha betydelse för det psykologiska försvaret. Medborgarnas politiska och idémässiga anslutning till det egna samhällsskicket och de egna krigsmålen var en sådan faktor. Viljan till en personlig krigsinsats nämndes också, liksom

förtroendet för ledningen och tron på de egna resursernas tillräcklighet. Härtill kom andra psykologiska faktorer, såsom "den individuella psykiska jämvikten".⁷ Men när intervjuundersökningen skulle genomföras kom perspektivet att snävas in. Uppmärksamheten riktades mot en intervjufråga om "försvarsvilja". Undersökningarna av allmänhetens försvarsvilja kom under åren att ligga till grund för en lång mätserie.

Uttrycket "motståndskraft" har därefter regelbundet förekommit i den försvarspolitiska planeringen. Regeringens förslag om att inrätta en ny myndighet för psykologiskt försvar 1954 anknöt till utredningens resonemang om andlig motståndskraft och framhävde särskilt folkrörelsernas betydelse.⁸ Några år senare framhöll regeringen att civilförsvarets primära uppgift var att "vidmakthålla motståndskraften".⁹ Det nutida kriget, underströk regeringen 1963, riktas inte endast mot de väpnade styrkorna utan även mot "den andliga motståndskraften".¹⁰ Ett kallt krig måste mötas med vår "politiska, psykologiska och ekonomiska motståndskraft".¹¹ Totalförsvarets mål, som de angavs 1968, var att "ge uttryck åt vårt folks vilja att bevara landets frihet och vår motståndskraft mot påtryckningar".¹² I början av 1970-talet tillades att terroranfall hade syftet att "injaga rädsla hos befolkningen för att på så sätt bryta ner dess psykiska motståndskraft".¹³ "Genom psykologiskt försvar skall vår försvarsvilja och motståndskraft mot främmande propaganda vid krigsfara och krig byggas upp och vidmakthållas", påpekade regeringen inför försvarsbeslutet 1977.¹⁴ Formuleringen fem år senare var likartad: "Vår försvarsvilja och motståndskraft mot främmande propaganda har avgörande betydelse".¹⁵ Formuleringen "vår försvarsvilja och motståndskraft" användes också 1985.¹⁶

Efter kalla krigets slut förekom ordet "motståndskraft" främst i samband med infrastruktur och installationer eller för samhället som helhet. Försvarsbeslutet 2001 talade om "ett säkrare och tryggare samhälle med större motståndskraft mot svåra påfrestningar".¹⁷ Inriktningen var att "skapa ett robust och motståndskraftigt samhälle".¹⁸ Vad man kallade "den fredstida förmågan" skulle byggas upp genom "robusthet och motståndskraft".¹⁹

"Motståndskraft" blev alltså titeln på Försvarsberedningens betänkande 2017.²⁰ Regeringen följde upp och framhöll i försvarspropositionen: "Försvarsviljan hos befolkningen ska stärkas och motståndskraften

mot externa påtryckningar som hotar Sveriges handlingsfrihet och rätt till självbestämmande upprätthållas."²¹ Begreppen preciserades inte närmare men man kan av formuleringarna dra den allmänna slutsatsen att termerna motståndskraft och försvarsvilja inte är synonymer men att de på något sätt hänger samman.

Man kan i efterhand konstatera att begrepp som motståndskraft, motståndssanda, motståndsvilja och försvarsvilja aldrig har getts någon klar definition. Utredningen om en ny myndighet för psykologiskt försvar gick igenom de olika försök att bestämma den närmare innebörden som gjorts under åren och drog slutsatsen att någon verklig konsensus aldrig uppnåddes.²² Statskontoret fann i en översikt 2017 att "många myndigheter upplever att begreppen försvarsvilja och motståndssanda är svåra att relatera till".²³

Motståndskraft på samhällsnivå

Den närmaste engelska översättningen av ordet motståndskraft är *resilience*. Ett exempel är EU-kommissionens meddelande om skydd mot storskaliga it-attacker och avbrott "genom förbättrad beredskap, säkerhet och motståndskraft" i Europa, som i sin engelska version lyder "enhancing preparedness, security and resilience".²⁴ I miljö- och klimatdebatten har *resilience* blivit ett central begrepp och ordet "resiliens" förekommer i svenska språket i betydelsen förmåga att återhämta sig eller motstå olika störningar.²⁵ Varje försök att kartlägga hur *resilience* uppfattas i skilda sammanhang skulle snart bli oöverskådligt. Här gäller det främst att uppmärksamma hur *resilience* använts i samband med analyser av befolkningens motståndskraft, särskilt gentemot desinformation och annan otillbörlig opinionspåverkan. Det kan tilläggas att det även förekommer undersökningar av människors motståndskraft som haft andra utgångspunkter än begreppet *resilience*. Empiriska undersökningar av befolkningens motståndskraft kan grovt sett delas in i två kategorier beroende på analysnivå: individperspektiv respektive samhällsperspektiv.

Åtskilliga av de undersökningar som genomförts har varit inriktade på att karaktärisera hela samhällen. Jämförande studier utnyttjar variationerna mellan olika samhällen vid samma tidpunkt. Historiska studier analyserar ett enda samhälle under en följd av år.

Jämförande och historiska metoder kan dessutom kombineras genom att samtidigt analysera variationerna över såväl rum som tid. Statsvetenskaplig forskning har exempelvis ägnat stor möda åt att kartlägga demokratins variationer över tid och mellan världens länder.

Demokratins motståndskraft

Undersökningar av demokratins globala utbredning visar att demokratin stärktes under årtiondena efter kalla krigets slut, både räknat i antalet demokratiska stater och andel av världens befolkning som levde i demokratiska stater. Men sedan några år tillbaka är demokratin på tillbakagång. Demokratins utbredning i världen hade 2020 gått ner till 1990 års nivå.²⁶ Inom Europa är det särskilt utvecklingen i Polen och Ungern som har väckt oro.

De demokratiska staterna har inte förblivit överksamma inför dessa utmaningar. Tvärtom har det tagits en rad initiativ för att bättre förstå hoten mot demokratin och för att bättre rusta demokratins samhälle mot angrepp och auktoritära tendenser. Ett nyckelbegrepp är demokratins motståndskraft, *democratic resilience*.

I november 2019 hölls en konferens i Berlin under temat "Making Europe Resilient against Illiberal and Authoritarian Challenges". Organisatörer var V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet, Wissenschaftszentrum i Berlin och Open Society Foundation. Konferensen utmynnade i en handbok om hur man kan stärka demokratins motståndskraft. Råden handlar bland annat om argumentation, medborgarutbildning och de politiska partiernas roll.²⁷

Det stockholmsbaserade institutet för demokratibistånd IDEA har publicerat en översikt över demokratins tillstånd i världen, med underrubriken "Exploring Democracy's Resilience". Rapporten utgår från att demokratins motståndskraft kännetecknas av "flexibility, recovery, innovation, adaption". Demokratin kan försvara sig mot utmaningar genom "accountability, inclusive transition, transparency and integrity, economic, social and political inclusion, citizen engagement". Försvaret av demokratin kräver motståndskraftiga medborgare, motståndskraftiga institutioner och över huvud taget ett motståndskraftigt samhälle.²⁸

NATO har tagit ett initiativ för att bygga upp ett eget Center for Democratic Resilience. Ett sådant center avses samverka med redan existerande centra såsom StratCom i Riga. En tanke är att inom denna ram utveckla en "code of conduct on democratic resilience" för NATO:s medlemsstater. Man nämner också att flera amerikanska institut redan har pågående projekt om demokratins motståndskraft, däribland National Endowment for Democracy, the National Democratic Institute och the International Republican Institute.²⁹

Det pågår också försök att empiriska mäta variationerna i de demokratiska staternas motståndskraft. Ett sådant projekt, delfinansierat av EU, utgår från fyra huvuddimensioner: politik, media och civilsamhälle, ekonomi samt utrikesrelationer. Avsikten är att mäta motståndskraften genom ett sammanfattande "Democratic Resilience Index".³⁰

Exemplen på nu pågående projekt kunde göras längre. Men idén att systematiskt analysera demokratins motståndskraft i syftet att stärka det demokratiska samhällsskicket är ingalunda ny. I själva verket har demokratins självförvar varit ett diskussionstema alltsedan demokratins genombrott, särskilt under och efter parlamentarismens kris och sammanbrott i mellankrigstidens Europa. Rekonstruktionen av demokratiska institutioner i efterkrigstidens Tyskland åtföljdes av medvetna försök att bygga in försvarsmekanismer i landets nya grundlag 1949. Några exempel är ett starkt rättighetsskydd, möjligheten att förbjuda antidemokratiska partier, författningsdomstol och ett välorganiserat författningsskydd. Man talar i tysk debatt om "wehrhafte Demokratie" och "streitbare Demokratie". Därmed tillspetsades också frågan om hur långt demokratin kan gå i försvarsåtgärder utan att demokratiska kärnvärden träs för när.³¹

Demokratins försvarsstrategier kan systematiseras på olika sätt. En indelningsgrund tar fasta på om inriktningen är att utesluta demokratins motståndare genom repression och förbud eller om syftet är att innesluta motståndarna genom dialog och utbildning. Vissa försvarsstrategier har ett kortsiktigt och akut perspektiv, andra är mer långsiktigt inriktade.³² Ett pågående forskningsprojekt vid Uppsala universitet ställer frågan om det finns en speciellt skandinavisk syn på demokratins självförvar.³³

Motståndskraft mot desinformation

En central fråga i diskussionen om demokratins självförvar är hur väl rustat samhället är för att kunna stå emot propaganda, desinformation och annan otillbörlig opinionspåverkan från antagonistiska aktörer. Denna fråga har fått hög aktualitet inte bara i vårt land utan i alla demokratiska samhällen. Det har därför gjorts flera försök att identifiera svagheter och att skapa överblick över samhällets motståndskraft mot desinformation. Ett centralt begrepp är *disinformation resilience*, alternativt *resilience against disinformation*.

Ett försök att systematiskt jämföra demokratiska länder efter deras motståndskraft mot desinformation har utvecklat ett sammanfattande index. Detta består av tre huvudkomponenter: politiska faktorer, medielandskap och ekonomisk struktur. Det handlar exempelvis om populistiska partiers styrka, graden av polarisering och public service-mediernas styrka. Dessutom används ett mått på hur utsatt befolkningen är för desinformation. Det visade sig att de undersökta länderna kunde delas in i tre grupper. Nordeuropeiska länder, däribland Sverige, visade sig ha jämförelsevis hög motståndskraft mot desinformation. Lägre motståndskraft hade dels USA, dels ett antal polariserade länder i södra Europa.³⁴

Motståndskraften mot desinformation har blivit ett särskilt uppmärksammat problem i östra Europa under trycket av ryska påverkansoperationer. Ett projekt, finansierat av Visegrad-länder, bygger på ett index för att fånga skillnaderna mellan de öst- och centraleuropeiska länderna. Ett lands motståndskraft mäts genom ett sammansatt index, "Disinformation Resilience Index".³⁵

Nära besläktade med dessa försök att undersöka samhällenas kapacitet att stå emot otillbörlig opinionspåverkan är olika sätt att mäta den källkritiska förmågan. Som en parallell till läskunnighet, *literacy*, används begrepp som *media literacy*, *information literacy* och *digital literacy*, ibland i olika kombinationer. Dessa begrepp används ofta i vidsträckt betydelse. Unesco definierar *media and information literacy* (MIL) som "a composite set of knowledge, skills, attitudes, competencies and practices that allow effectively access, analyze, critically evaluate, interpret, use, create and disseminate information and media products with the use

of existing means and tools on a creative, legal and ethical basis".³⁶ Det bedrivs i dag en omfattande forskning som på ett eller annat sätt berör medie- och informationskunnighet, MIK.³⁷

Ett pågående projekt har syftet att jämföra Europas länder avseende mediekunnighet. Detta *Media Literacy Index* sammanfattar redan existerande mätningar av mediernas frihet, skolresultat, mellanmänniskt förtroende och digital aktivitetsnivå. Mätningen 2021 placerade Finland, Danmark, Estland och Sverige högst, medan länder på Balkan hamnade längst ner.³⁸

En offentlig utredning har haft i uppgift att stärka motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat i Sverige.³⁹ Utredningen gav en kunskapsöversikt och presenterade ett antal förslag till åtgärder som dock inte direkt berörde befolkningens motståndskraft på individnivå.

Gemensamt för dessa mätningar av motståndskraft är att de avser samhällsnivå. Den primära enheten är länder. Det förekommer också mätningar av andra slags enheter, exempelvis regioner och skolor. Men det är alltså kollektiv som karaktäriseras, inte enskilda individer. Dessa mätningar kan förvisso ha en indirekt betydelse för att förstå befolkningens motståndskraft. Men de kan inte ersätta mätningar på individnivån.

Motståndskraft på individnivå

För att förstå samhället måste man förstå individerna. För att förstå hur en befolkning kan ha motståndskraft måste man förstå hur en individ kan ha motståndskraft.

Befolkningen

Uppgiften att bidra till att stärka "befolkningens" motståndskraft är en formulering som knappast väcker uppseende. Ordet "befolkning", i betydelsen invånare i ett visst område, används allmänt i det offentliga språket och förekommer på flera ställen i gällande rätt. Regeringsformen innehåller formuleringen "civilbefolkningens skydd".⁴⁰ Lagen om skydd

mot olyckor talar om "skydd för befolkningen"⁴¹, I andra författningar används formuleringen "befolkningskydd"⁴². Ett område i den offentliga statistiken rubriceras "befolkningsstatistik".⁴³

I inget av dessa sammanhang antas något annat än att "befolkningen" utgör en viss mängd individer. En "befolkning" förutsätts inte ha någon egen vilja eller handlingsförmåga. En befolkning kan förvisso delas in i olika kategorier med hänsyn till exempelvis bostadsort och ålder men utgångspunkten förblir den enskilda individen.

Individperspektiv

Detta individperspektiv ligger i linje med en av samhällsforskningens grundläggande principer: metodologisk individualism. Denna princip förknippas med samhällsteoretiker som Joseph Schumpeter och Max Weber. Principen om metodologisk individualism formulerades i polemik mot teorier som tillskrev olika slags kollektiv, som samhällsklassen eller nationen, en egen vilja, överordnad de enskilda individerna.⁴⁴

Metodologisk individualism utgår från att samhället kan förstås med utgångspunkt i människors medvetna handlingar. Däremot behöver analysen inte begränsas till individnivå. Tvärtom är det särskilt fruktbart att betrakta kollektiva fenomen inom politik, marknad och andra samhällsfärer i ljuset av enskilda människors uppfattningar och handlingar. Kollektivt handlande leder ofta till aggregeringsproblem och oväntade effekter. Kollektiva beslut formas av individuellt handlande, likaväl som individernas handlingar betingas av kollektiva beslut. Denna interaktion mellan individ och kollektiv utgör kärnan i förståelsen av olika samhällsfenomen.⁴⁵

Det är detta samspel mellan individ och samhälle som bör vara utgångspunkt för en analys av befolkningens motståndskraft. Det är förvisso angeläget att kunna karaktärisera motståndskraften i befolkningen som helhet och bedöma skillnader mellan olika grupper i samhället. Men sådana kartläggningar på gruppnivå förutsätter att man först förstår hur motståndskraft tar sig uttryck på individnivå.

Frivilligt medborgardeltagande

Individens motståndskraft kan ses som en form av social handling, ett sätt för den enskilde individen att förhålla sig till det omgivande samhället. Därmed blir motståndskraft en av flera förekommande former för individens delaktighet i samhällslivet. Delaktighet i det politiska livet är ett exempel. Politiskt deltagande är ett väl utforskat ämne och de teorier och begrepp som utvecklats för att förstå varför vissa människor är mer och andra mindre aktiva kan bilda utgångspunkt för en modell för individernas, och därmed också befolkningens, motståndskraft.

Tidigare anlades ett relativt snävt perspektiv på politiskt deltagande. Tyngdpunkten låg på aktiviteter inom den representativa demokratis ram. Fokus låg på att finna orsakerna variationerna i valdeltagande, i synnerhet varför vissa medborgare inte utnyttjade sin rösträtt. Förklaringsperspektivet var också snävt. Främst uppmärksammades individuella egenskaper såsom kön, ålder, inkomst och utbildning. En återkommande observation var att lågutbildade hade lägre valdeltagande än högutbildade.⁴⁶

Så småningom vidgades perspektivet. Inte minst tack vare insatser från en amerikansk forskargrupp fick man en bredare och rikare bild av det politiska deltagandets variationer, först i USA och sedermera också i andra länder.⁴⁷ Dessa studier kom tidigt att uppmärksammas i Sverige.⁴⁸ De kom bland annat att inspirera Maktutredningens stora medborgarundersökning.⁴⁹ En av de amerikanska forskarna, Sidney Verba, var också medlem av Maktutredningens referensgrupp och deltog aktivt i planeringen av den svenska undersökningen.

Det framgick nu att politiskt deltagande inte kunde reduceras till ett endimensionellt fenomen utan hade flera olika komponenter som bara delvis överlappande varandra. Röstning och partipolitiska aktiviteter var förvisso betydelsefulla. Men det fanns också andra former för politisk aktivitet, såsom personliga kontakter med beslutsfattare, manifestationer i form av exempelvis bojkotter och namnsamlingar samt protestaktiviteter.

Dessutom vidgades förklaringsperspektivet. Hypotesen att en persons sociala bakgrund betingade benägenheten att aktivera sig politiskt hade

alltjämt starkt stöd. Men det visade sig att detta samband inte var lika starkt i alla situationer. I vissa sammanhang slog den sociala bakgrunden igenom starkare, ibland var effekten svagare. En viktig betingelse var organisation. Medlemskap i kollektiva organisationer gjorde att en del resurssvaga individer var mer aktiva än vad den sociala bakgrunden gav anledning att förvänta. Omvänt fanns det länder och situationer där välsituerade medborgare var relativt passiva eftersom de saknade den gemensamma organiserings sociala nätverk. Variationerna i politiskt deltagande måste därför förstås mot bakgrund av interaktionen mellan individuella och kollektiva faktorer.⁵⁰

Dessa studier kom senare att vidareutvecklas för att beskriva och förklara frivilligt medborgardeltagande i allmänhet. Sidney Verba och hans medarbetare sammanfattade undersökningen i en modell, *Civic Voluntarism Model* (CVM), en modell som blivit mönsterbildande för forskningen inom detta område. I korthet består modellen av tre element: resurser, engagemang och nätverk. Med författarnas egna ord: "The most fundamental claim of the CVM is that resources, political engagements, and recruitment through social networks are the basic sources of political participation."⁵¹

Den ursprungliga tillämpningen gällde USA och vissa specifikt amerikanska förhållanden fick också styra den konkreta uppläggnings av studierna. Så exempelvis gavs ekonomiska tillgångar i form av pengar en framskjuten roll för att förklara möjligheterna att delta, vilket är helt naturligt i ett politiskt system där politiska kandidaters kampanjfinansiering är så viktig. I andra länder kan det vara andra slags resurser som har större betydelse. Så även om den närmare operationaliseringen får anpassas efter omständigheterna kvarstår det faktum att den grundläggande modellen har visat sig vara generellt användbar.⁵²

Individernas, följaktligen även befolkningens, motståndskraft kan analyseras med utgångspunkt i *civic voluntarism*-modellen. Motståndskraften betingas av tre faktorer: *resurser, engagemang och nätverk*. Stark motståndskraft innebär *att kunna, att vilja och att ingå i ett sammanhang*.

Resurser

Ordet resurs leder sitt ursprung till ett verb som betyder att höja, att resa sig och att återhämta sig. "Resurser" brukar användas som ett samlingsbegrepp för de faktorer som bidrar till att höja förmågan i något avseende. I detta sammanhang avser resurser sådana faktorer som på individnivå kan förväntas bidra till att stärka befolkningens motståndskraft. Dessa resurser kan delas in i fem kategorier: livserfarenheter, tid, färdigheter, medie- och informationskunnighet samt förberedelser.

Livserfarenheter

En individs sociala bakgrund spelar alltid en, större eller mindre, roll för delaktigheten i samhällslivet. Materiella och ekonomiska tillgångar ger resurser som kan omsättas i inflytande. Utbildning ger kunskaper och kognitiva resurser som ökar möjligheterna att hävda sig i debatter och beslutssammanhang. Andra slags livserfarenheter kan också höja förmågan att hävda sig. Omvänt kan få eller svaga resurser leda till maktlöshet och vanmakt.

Empirisk samhällsforskning har därför traditionellt lagt stor vikt vid "socioekonomisk status", ofta förkortat SES. Men den enkla SES-modellen har efter hand nyanserats och kompletterats. Samma forskargrupp som formulerade *civic voluntarism*-modellen har också vidareutvecklat SES-modellen. De utgår visserligen från att social bakgrund såsom utbildning och yrke kan påverka benägenheten att delta i det politiska livet. Men denna orsaksrelation förmedlas ofta via andra betydelsefulla faktorer såsom vana vid föreningsliv och andra organisationserfarenheter.⁵³

Att individernas sociala bakgrund, och därmed deras livserfarenheter, har betydelse för motståndskraften är därför en given utgångspunkt. Men sambandens styrka och riktning är inte för evigt givna. Man kan dra paralleller med andra aspekter av medborgarnas delaktighet i samhällslivet. Ålder spelar exempelvis en roll för valdeltagandet men sambandet är inte linjärt utan bågformat. Yngre och äldre personer har lägre valdeltagande än medelålders. Efter den allmänna rösträtten röstade kvinnor mer sällan än män. Först i mitten av 1970-talet försvann

könsskillnaderna i valdeltagande. Sambandens styrka kan alltså skifta mellan olika situationer och olika tidsperioder.

Tid

Problemet med socialismen, har det ironiskt sagts, är att den tar för många kvällar.⁵⁴ Varje form av frivillig medborgaraktivitet tar individens tidsresurser i anspråk. Yrkesverksamhet, familjeliv, mediekonsumtion och andra aktiviteter leder för många människor till svårlösta livspussel. De traditionella folkrörelserna har sedan länge fått känna av konkurrensen om medborgarnas tid. Samma sak gäller de politiska partierna, vilkas medlemsutveckling har varit vikande i flera decennier. Tillgänglig tid är därför en knapp resurs som måste finnas med i empiriska studier av medborgarnas samhällsdeltagande och motståndskraft.⁵⁵

Färdigheter

Ett centralt begrepp inom deltagandeforskningen är *civic skills*, som skulle kunna översättas som "medborgarfärdigheter". Det finns visserligen ingen enda allmänt omfattad definition, men begreppet brukar ta fasta på den förmåga som krävs för att kunna delta som en aktiv och ansvarstagande medborgare i en demokrati. Det kan närmare bestämt handla om språkkunskaper, förmåga till kritiskt tänkande samt förmåga att tala, lyssna, kommunicera och samarbeta.⁵⁶ Sådana färdigheter stärker individernas självständighet och ökar förmågan att stå emot otillbörliga påverkansförsök.

Medie- och informationskunnighet

Ett specialfall av medborgarfärdigheter gäller förmågan att förhålla sig kritisk i dagens medielandskap, inte minst i förhållande till sociala medier. Begreppet MIK, medie- och informationskunnighet, används inte bara för att kartlägga samhällen, skolor och andra kollektiva enheter utan även för att analysera variationer på individnivå.

En undersökning delade först in MIK i två dimensioner: en kognitiv-kritisk (dels kunskap och förståelse, dels ett kritiskt förhållningssätt)

och en kreativ (förmåga att kommunicera). Enkäten bestod av frågor och uppgifter med varierande svårighetsgrad, som att kunna identifiera avsändare och att kritiskt analysera nyhetsrapporter.⁵⁷ UNESCO:s ramverk för lärare och lärarutbildning kan vara en naturlig utgångspunkt för empiriska undersökningar av individers medie- och informationskunnighet.⁵⁸

Förberedelser

De flesta former av deltagande i samhällslivet kräver någon form av förberedelse. För att kunna utöva sin rösträtt måste en väljare i förväg skaffa sig information om var, hur och när man röstar, helst också åtminstone grundläggande information om vad de politiska partierna står för. Valundersökningar visar att svenska väljare är jämförelsevis välinformerade.⁵⁹

Befolkningens motståndskraft i händelse av en kris är särskilt beroende av förberedelser, inte minst praktiska. Broschyren *Om krisen eller kriget kommer 2018* hade syftet att förbereda invånarna inför en allvarlig samhällskris och innehöll också ett antal praktiska råd för hemberedskap i form av mat, vatten, värme och kommunikationer. Enkätundersökningar ger underlag för att kunna bedöma i vilken mån som allmänheten följer råden om hemberedskap och därmed är tillräckligt förberedda.⁶⁰

Engagemang

Engagemang kan definieras som ett känslomässigt åtagande hos en individ. Med engagemang avses de mentala, psykologiska förutsättningarna för befolkningens motståndskraft. Redan utredningen om psykologiskt försvar 1953 framhöll betydelsen av "andlig motståndskraft".

Medborgarsinne

Med medborgarsinne avses ett gott eller förebildligt sinnelag i egenskap av medborgare i en stat. Ordet har numera fallit ur allmänt bruk men användes exempelvis av Viktor Rydberg⁶¹ och Ellen Key⁶². Ett av målen för

skolans historieundervisning angavs i slutet av 1800-talet vara att väcka "det rätta medborgarsinnet".⁶³

Ordet medborgarsinne dök upp i samband med uppbyggnaden av det psykologiska försvaret i början av 1950-talet. Utredningen framhöll att det inte var en uppgift för en statlig myndighet utan att det var skolor, bildningsorganisationer, pressen och andra som hade att svara för "för undervisning och upplysning, som kunna bidra till ett gott medborgarsinne".⁶⁴ Uppgiften att "utveckla elevernas medborgarsinne" angavs även senare som en av det frivilliga försvarets uppgifter.⁶⁵

Uttrycket medborgarsinne har också förekommit i svensk lagstiftning. Vid anställningar i försvaret skulle beaktas om den sökande visade laglydnad och ägde medborgarsinne. Samma krav gällde hemvärnet.⁶⁶ Kravet på laglydnad och medborgarsinne användes ofta som grund för att utesluta personer med extrema politiska uppfattningar, vid den tiden i praktiken kommunister.⁶⁷

När termen medborgarsinne nu åter aktualiseras är det som en samlingsbeteckning för de medborgarnormer som identifierats i svensk och internationell forskning. På enkätfrågor om vad allmänheten anser känneteckna en god medborgare utkristalliserar sig ett antal distinkta dimensioner. Forskningen har exempelvis urskiljt *duty based citizenship* och *engaged citizens*.⁶⁸ Medborgarsinne har i Sverige visat sig bestå av åtminstone fyra element. *Delaktighet* tar sig bland annat uttryck i normen att gå och rösta och vara aktiv i föreningslivet. *Laglydighet* betonar normer som att inte smita från skatt eller fuska med bidrag. *Kritisk rationalism* sätter särskilt värde på att bilda sig en egen uppfattning oberoende av andra. *Solidaritet* går ut på att tänka på andra och exempelvis att handla miljövänligt.⁶⁹

Motståndsanda

Medborgarna får allt större samhällsansvar. Samhället riskerar att utsättas för stora påfrestningar. Med motståndsanda avses den enskilde medborgarens mentala beredskap att ta ansvar i en krissituation. Motståndsanda i denna mening kan betraktas som ett specialfall av medborgarsinne. Som framgår av en annan rapport kan man

använda samma begreppsbyggnad och mätmetoder som för allmänna medborgarnormer.⁷⁰

Egenintresse

Individens motståndskraft kan samtidigt ha flera drivkrafter. Individuella och kollektiva motiv kan existera parallellt och under vissa förutsättningar också förstärka varandra. Denna förening av egenintresse och samhällshänsyn förekommer i många sammanhang. Ett exempel är vaccinering mot smittsamma sjukdomar. Man kan ta en spruta både för att skydda sig själv och för att bidra till att dämpa den allmänna smittspridningen i samhället. Ett annat exempel är konsumentbeteende. Man kan handla miljövänligt både därför att det är gynnsamt för den egna hälsan och för att bidra till ett ekologiskt hållbart samhälle.⁷¹

Hemberedskap är ytterligare ett exempel som kan motiveras med såväl egoistiska som samhällsnyttiga argument. Man kan förbereda sig inför en krissituation både för att klara den egna försörjningen och dessutom för att minska belastningen på samhällets gemensamma resurser.

Självförtroende

Politiskt självförtroende, *political efficacy*, är en viktig faktor när det gäller att förklara variationer i politiskt deltagande. Olika livserfarenheter kan bidra till att stärka självförtroendet och ett starkt självförtroende tenderar i sin tur att leda till högre deltagande. En sådan orsaksmodell kan göras mer realistisk, och därmed mer komplicerad, om man också beaktar dubbelriktade samband. Framgångsrika försök att påverka kan ytterligare stärka självförtroendet, och så vidare. Det omvända gäller också. Här kan alltså finnas starka självförstärkande mekanismer.

Undersökningar visar att det finns ett dynamiskt samband mellan medborgarfärdigheter (*civic skills*) och självförtroende (*efficacy*). Medborgarfärdigheter kan stärka en medborgares självförtroende. Egna erfarenheter av deltagande i samhällslivet kan stärka känslan av att kunna påverka, en process som ofta benämns *empowerment*. Omvänt kan känslan av utanförskap bli självförstärkande i form av en negativ spiral. Maktutredningen identifierade "maktlöshetens cirkel".⁷²

Man brukar ibland skilja mellan *internal political efficacy* och *external political efficacy*.⁷³ Med *internal efficacy* avses det som här benämns självförtroende, det vill säga bedömningen av den egna förmågan att förstå och möjligheten att påverka politiken genom eget deltagande. Med *external efficacy* menas en persons bedömning av hur öppna och mottagliga beslutsfattare och institutioner är för påverkansförsök, med andra ord en bedömning av systemets responsivitet för signaler från medborgarna. En OECD-översikt ger belägg för självförtroendets betydelse för delaktigheten i demokratiska samhällen.⁷⁴ De svenska valundersökningarna har ställt ett antal intervjufrågor som mäter graden av *efficacy*.

Självförtroende i meningen *efficacy* behöver inte vara sammankopplat med politik i snäv mening. Maktutredningens medborgarundersökning innehöll flera frågor om hur de intervjuade såg på sina möjligheter att påverka både sin egen livssituation i olika avseenden och sitt samhälle i stort. Denna mätning kompletterades av frågor om man faktiskt gjort några försök att påverka och hur utfallet i så fall blev. Det blev därmed möjligt att identifiera exempel på såväl framgångsrik maktutövning som vanmakt bland medborgarna.⁷⁵

Tillit

Det finns numera utförliga och regelbundet återkommande mätningar av förtroendet i Sverige. Det gäller dels mellanmänsklig tillit, *interpersonal trust*, det vill säga om man kan på andra människor. Det gäller dels förtroende för politiska beslutsfattare, myndigheter och andra samhällsinstitutioner.⁷⁶

Ett välfungerande samhälle förutsätter att människor kan lita på varandra. Betydelsen av tillit är ett av de mest väldokumenterade fenomenen inom samhällsforskningen. Richard Coase tilldelades Nobelpriset i ekonomi 1991 för sin forskning om transaktionskostnader och äganderätt. Ett samhälle utan tillit i form av avtal, överenskommelser och gemensamma spelregler skulle kräva oöverstigliga transaktionskostnader. Tillit är en förutsättning för moderna komplexa samhällen.

Tillitens betydelse är särskilt avgörande när det gäller befolkningens motståndskraft. I en akut krissituation sätts förtroendet på hårda prov. Kan man lita på att varuförsörjning och finansiella system kommer att fungera eller är det säkrast att hamstra och ta ut sina pengar från banken? Kan man lita på att grannarna hjälper varandra om det behövs? Kan man lita på myndigheternas information och mediernas nyhetsrapportering? Ytterst gäller det förtroendet för hela det demokratiska systemet. Litar medborgarna på att beslutsfattarna gör vad de kan för att klara krisen och bistå medborgarna?

Nätverk

I sin studie av politiskt deltagande ställde Sidney Verba och hans medarbetare frågan varför en del människor inte deltar i politiken. Ett svar var alltså brist på resurser: jag kan inte. Ett annat svar var brist på engagemang: jag vill inte. Ett tredje svar var: jag blev aldrig tillfrågad. Detta svar ledde till att forskargruppen uppmärksammade en tredje betingelse för politiskt deltagande, en faktor som de benämnde *recruitment networks*.⁷⁷ En samhällsmedlem som ingår i ett sammanhang är bättre rustad att möta kriser än en isolerad individ.

Formella nätverk

Med formella nätverk avses här samma bestämning som i uttrycket formella organisationer. Det handlar alltså om institutionaliserade nätverk som grundas på en permanent uppsättning regler och procedurer. Folk rörelser och politiska partier med bred medlemsförankring har historiskt sett haft avgörande betydelse för den demokratiska infrastrukturen i Sverige.

Sedan flera årtionden tillbaka pågår förändringsprocesser som utmanar den traditionella folkrörelsemodellen med kollektiva, hierarkiska organisationer. De politiska partiernas vikande medlemsutveckling är en delvis självförstärkande process. Ju färre medlemmar som en lokal partiorganisation har, desto mindre kontaktyta blir det utåt gentemot allmänheten och därmed ännu svårare att rekrytera nya medlemmar.

Formella nätverk har också en central plats i svensk beredskapsplanering. De frivilliga försvarsorganisationerna förväntas ha viktiga uppgifter i krig och krigsfara och dessutom även i fredstida krissituationer. Befolkningens motståndskraft är därför delvis beroende av det frivilliga försvarets vitalitet.

Informella nätverk

Bilden av de traditionella organisationers medlemsmässiga försvagning är delvis vilseledande som mått på människors former av social gemenskap. De officiella medlemsiffrorna underskattar förekomsten av informella nätverk. Det finns inget som tyder på att människor i Sverige har blivit socialt mer isolerade. Tvärtom pekar undersökningar på att mellanmänniska kontakter i lokalsamhället är levande.⁷⁸ Genom sociala medier underlättas kommunikationen inom sådana informella nätverk.

I broschyren *Om krisen eller kriget kommer* påpekas att ansvaret för vårt lands säkerhet och trygghet är gemensamt för alla som bor här. "En av våra viktigaste tillgångar när något hotar oss är vår vilja att hjälpa varandra."⁷⁹ Det är denna vilja att hjälpa varandra som är kärnan i motståndskraftens informella nätverk.

Befolkningens motståndskraft: en modell

De tre delarna resurser, engagemang och nätverk bildar alltså en modell för befolkningens motståndskraft. Men till skillnad från den ursprungliga *civic voluntarism*-modellen är det inte fråga om något förklaringsmodell. För den amerikanska forskargruppen var den självklara uppgiften att förklara variationerna i politiskt deltagande, exempelvis valdeltagande.

En modell för befolkningens motståndskraft kommer förhoppningsvis aldrig att prövas. Det som skulle förklaras ligger i en framtid som allt görs för att undvika. Motståndskraften prövas ytterst om Sverige är i krig. Det gäller slutligen den enskilda människans förmåga att överleva i ett fritt, demokratiskt och välfungerande samhälle.

I detta avseende skiljer sig modellen för befolkningens motståndskraft inte från andra metoder som används för att bygga upp samhällets beredskap inför krig, krigsfara, fredstida kriser och svåra olyckor.

En beredskapsmodell

Modellen över befolkningens motståndskraft är ett instrument för beredskapsplanering. Risk- och sårbarhetsanalyser, RSA, är ett obligatoriskt inslag i beredskapsarbetet inom myndigheter, regioner och kommuner. På motsvarande sätt kan modellen ligga till grund för regelbundet återkommande analyser av risker och sårbarheter på befolkningsnivå, ytterst på individnivå. Var finns starka respektive svaga punkter vad avser resurser, engagemang och nätverk?

Modellen kan också bli en utgångspunkt för analyser av svåra kriser som samhället har gått igenom. Sådana erfarenheter kan ge viktiga lärdomar för den framtida beredskapsplaneringen. Ett exempel vore en coronakommission i medborgarperspektiv. Hur har befolkningens motståndskraft fungerat under coronapandemin?

Befolkningens motståndskraft

Resurser

Livserfarenheter
Tid
Färdigheter
Mediekunnighet MIK
Förberedelser

Engagemang

Medborgarsinne
Motståndsanda
Egenintresse
Självförtroende
Tillit

Nätverk

Formella nätverk
Informella nätverk

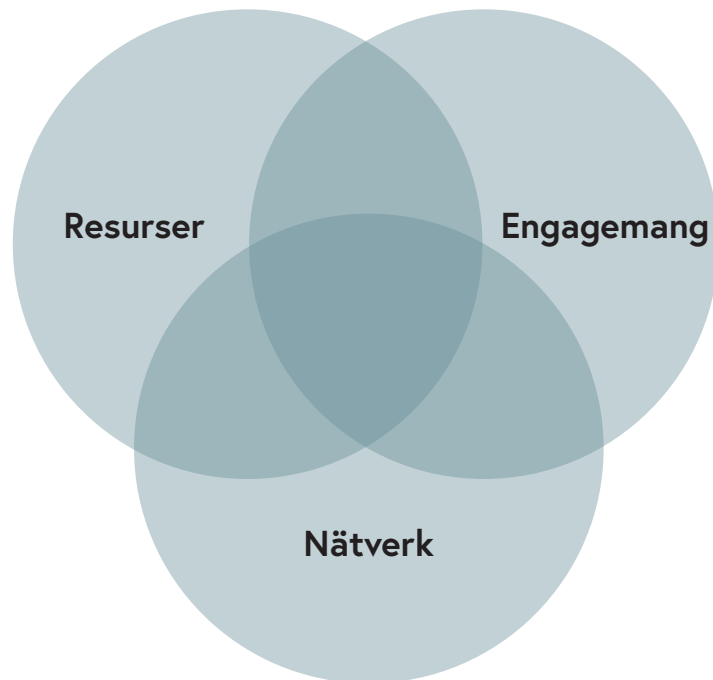
Analysmodellen öppnar flera olika sätt att presentera det aktuella kunskapsläget. Redovisningen kan göras mer eller mindre detaljerad. Ett exempel på en översiktlig kartläggning ges här nedan. Den ger en sammanfattande bild av starka och svaga punkter när det gäller sårbarheter och riskfaktorer när det gäller befolkningens motståndskraft. Bedömningarna kan exempelvis sammanfattas i fyra olika nivåer: låg, viss, stor respektive allvarlig risk.

	Hela befolkningen	Förändring	Kommentar
Resurser			
Livserfarenheter			
Tid			
Färdigheter			
Mediekunnighet MIK			
Förberedelser			
Engagemang			
Medborgarsinne			
Motståndsanda			
Egenintresse			
Självförtroende			
Tillit			
Nätverk			
Formella nätverk			
Informella nätverk			

Teckenförklaring	
Låg risk	
Viss risk	
Stor risk	
Allvarlig risk	
Uppgift saknas	

Resurser, engagemang, nätverk

Modellens tre komponenter kan, men behöver inte, sammanfalla. En förenklad bild visar de tre elementen som tre delvis överlappande cirklar. Denna principskiss visar att man kan urskilja åtta olika situationer. Det ena ytterlighetsfallet visar en person eller en grupp som uppfyller alla de tre förutsättningarna: resurser, engagemang såväl som nätverk. Den andra ytterligheten representerar en person eller en grupp med en fullständig frånvaro av dessa betingelser. Även de sex återstående kombinationerna kan ses som stiliserade typer av olika individuella situationer. Befolkningens motståndskraft kan ta sig många olika uttryck.

Denna typologi utgår från det förenklande antagandet att de tre elementen resurser, engagemang och nätverk kan betraktas som enhetliga fenomen. I själva verket kan det finnas varierande grader av överlappning och samband mellan de olika aspekterna inom en och samma komponent. Det krävs närmare empiriska studier för att kartlägga samvariationerna mellan modellens enskilda delar på individnivå och gruppnivå.

	Resurser	Engagemang	Nätverk	Exempel
3	JA	JA	JA	Medborgare i beredskap
2	JA	JA	NEJ	Ensam preppare
2	JA	NEJ	JA	Obekymrad välbeställd
2	NEJ	JA	JA	Medveten men svaga resurser
1	JA	NEJ	NEJ	Ensamseglare
1	NEJ	JA	NEJ	Orolig ensamstående
1	NEJ	NEJ	JA	Bekymmerslös och väl integrerad
0	NEJ	NEJ	NEJ	Invånare i utanförskapsområde

Analysmöjligheter

Modellen är alltför omfattande för att kunna undersökas genom en enda datainsamling. Flera olika datakällor måste kombineras. Inom en del områden finns det redan insamlade data och publicerade rapporter. På enskilda punkter kan det krävas kompletterade studier. Modellen kan användas som en analysram både för att sammanfatta det rådande kunskapsläget och för att fylla kunskapsluckor med nytt faktaunderlag.

Modellen öppnar för flera olika analysmöjligheter. Med utgångspunkt i individdata blir det möjligt att jämföra olika samhällsgrupper och olika regioner. I den mån data tillåter jämförelser över tid blir det dessutom möjligt att analysera förändringsprocesser. I förlängningen ligger jämförelser mellan länder. En *citizen resilience monitor* skulle exempelvis kunna bli en regelbundet återkommande jämförelse mellan medborgarnas motståndskraft i Europas länder.

Referenser

- ¹ SFS 2021:936. Förordning med instruktion för Myndigheten för psykologiskt försvar.
- ² Svensk ordbok. www.svenska.se.
- ³ Ds 2017:66. Motståndskraft. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025.
- ⁴ Totalförsvaret 2021–2025. Prop. 2020/21:30, s. 89, 134.
- ⁵ SOU 1953:27. Psykologiskt försvar, s. 12.
- ⁶ SOU 1953:27, s. 62, 76.
- ⁷ SOU 1953:27, 205.
- ⁸ Prop. 1954:162.
- ⁹ Prop. 1956:185.
- ¹⁰ Prop. 1963:74.
- ¹¹ Prop. 1963:108.
- ¹² Prop. 1968:110.
- ¹³ Prop. 1975:21.
- ¹⁴ Prop. 1976/77:74.
- ¹⁵ Prop. 1981/82:102.
- ¹⁶ Prop. 1984/85:160, prop. 1986/87:95.
- ¹⁷ Prop. 2001/02:10.
- ¹⁸ Prop. 2001/02:158.
- ¹⁹ Prop. 2004/05:5. Se även prop. 2007/08:92.
- ²⁰ Ds 2017:66, s. 32, 105.
- ²¹ Prop. 2020/21:30, s. 89.
- ²² SOU 2020:29. En ny myndighet för att stärka det psykologiska försvaret, s. 73.
- ²³ Myndigheternas arbete med psykologiskt försvar. Statskontoret (2017).
- ²⁴ KOM(2009) 149 slutlig, COM(2009) 149 final.
- ²⁵ Svensk akademiens ordlista, www.svenska.se.
- ²⁶ Varieties of Democracy 2021. Göteborgs universitet. www.v-dem.net.
- ²⁷ *Defending Democracy against Illiberal Challengers. A Resource Guide*. V-Dem-institutet, Göteborgs universitet. www.v-dem.net. Se även Vanessa A. Boese m.fl. "How democracies prevail: democratic resilience as a two-stage process", *Democratization*, 28 (2021). doi.org/10.1080/13510347.2021.1891413.
- ²⁸ *The Global State of Democracy. Exploring Democracy's Resilience*. IDEA (2017). www.idea.int.
- ²⁹ NATO 2021. <https://www.nato-pa.int/content/case-center-democratic-resilience-nato>.
- ³⁰ Democratic Resilience Index. Global-Focus. <https://www.global-focus.eu/2021/06/democratic-resilience-index/>
- ³¹ Se t.ex. Jan-Werner Müller, *Vad är populism?* Daidalos, Göteborg (2019).
- ³² Giovanni Capoccia, *Defending Democracy. Reactions to Extremism in Interwar Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore (2005). Se även Olof Petersson, *Att värna den demokratiska rättsstaten*, MSB 706 (2014).
- ³³ Sofia Näsström, *Democratic Self-Defense: The Social Model*. <https://www.statsvet.uu.se/research/democratic-self-defense--the-social-model/>.
- ³⁴ Edda Humprecht, Frank Esser & Peter Van Aelst, "Resilience to online disinformation: a framework for cross-national comparative research", *The International Journal of Press/Politics* (2020). doi.org/10.1177/1940161219900126.
- ³⁵ *Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe 2021*. EAST Center. east-center.org/disinformation-resilience-index-in-central-and-eastern-europe-in-2021.
- ³⁶ iite.unesco.org/mil.
- ³⁷ För en svensk översikt, se Ulla Carlsson, red. *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age. A Question of Democracy* (2019). JMG, Göteborgs universitet. www.gu.se/jmg/understanding-media-and-information-literacy-mil-in-the-digital-age
- ³⁸ *Media Literacy Index 2021. Double Trouble: Resilience to Fake News at the Time of Covid-19 Infodemic*. Policy Brief, 56. Open Society Institute, Sofia (2021).
- ³⁹ SOU 2020:56. Det demokratiska samtalet i en digital tid.
- ⁴⁰ RF 15 kap. 9 §.
- ⁴¹ SFS 2003:778 6 kap. 10 §.
- ⁴² T.ex. SFS 1996:1515.
- ⁴³ SCB. www.scb.se.
- ⁴⁴ För en översikt, se Stanford Encyclopedia of Philosophy. plato.stanford.edu/entries/methodological-individualism.
- ⁴⁵ James S. Coleman, *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press (1990).
- ⁴⁶ Lester Milbrath & ML Goel. *Political Participation*, 2 uppl. Rand McNally, Boston (1977)
- ⁴⁷ Sidney Verba & Norman H. Nie. *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*. Harper & row, New York (1972). Sidney Verba, Norman H. Nie & Jae-On Kim. *Participation and Political Equality. A Seven-Nation Comparison*. Cambridge University Press (1978).
- ⁴⁸ Olof Petersson, recension av Sidney Verba, Norman Nie, Jae-On Kim, "Participation and political equality: a seven-nation comparison", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 83 (1980).
- ⁴⁹ Olof Petersson, Anders Westholm & Göran Blomberg. *Medborgarnas makt*. Carlssons bokförlag (1989).
- ⁵⁰ Verba, Nie & Kim (1978).
- ⁵¹ Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman & Henry E. Brady, *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press (1995).
- ⁵² För en svensk tillämpning, se Per Strömblad & Bo Bengtsson, "Collective political action as civic voluntarism: analysing ethnic associations as political participants by translating individual-level theory to the organizational level", *Journal of Civil Society*, 13 (2017). doi.org/10.1080/17448689.2017.1302912
- ⁵³ Henry E. Brady, Sidney Verba & Kay Lehman Schlozman, "Beyond SES: a resource model of political participation", *American Political Science Review*, 89 (1995).
- ⁵⁴ Citatet har tillskrivits Oscar Wilde, men attribueringen är osäker.
- ⁵⁵ Brady, Verba & Schlozman (1995).
- ⁵⁶ Verba, Schlozman & Brady (1995), kap. 11.

- ⁵⁷ Paula Lopes m.fl., "Measuring media and information literacy skills: construction of a test", *Communication*, (2018). doi.org/10.1515/commun-2017-0051.
- ⁵⁸ Ulla Carlsson red. *Medie- och informationskunnighet i nätverkssamhället. Skolan och demokratin*. Nordicom, Göteborgs universitet (2013). nordicom.gu.se.
- ⁵⁹ Katarina Barrling & Sören Holmberg, red. *Demokratins framtid*. Riksdagen (2018).
- ⁶⁰ T.ex. Hemberedskap 202. Allmänhetens syn på hemberedskap och eget ansvar under Coronapandemin. MSB 2021. www.msb.se.
- ⁶¹ Viktor Rydberg. *Romerska dagar*. Stockholm (1882). cit. i SAOB.
- ⁶² Ellen Key. *Tal till Sveriges ungdom* (1910). www.svenskatal.se.
- ⁶³ Henrik Åström Elmersjö, *Norden, nationen och historien. Perspektiv på föreningarna Nordens historieläroboksrevision 1919–1972*. Umeå Studies in History and Education 7, Nordic Academic Press, Lund (2013).
- ⁶⁴ SOU 1953:27. s. 59.
- ⁶⁵ SOU 1985:35. Ersättningar och förmåner inom frivilligförsvaret.
- ⁶⁶ Hans Calmfors, "Prövning av 'medborgarsinne' vid antagande av hemvärnsman", *Förvaltningsrättslig tidskrift* (1956).
- ⁶⁷ SOU 2002:88. Politisk övervakning och personalkontroll 1945-1969. Säkerhetstjänstpolisens medverkan i den politiska personalkontrollen.
- ⁶⁸ Russell Dalton. *The Good Citizen. How a Younger Generation Is Reshaping American Politics*. 2 uppl. CQ Press (2015).
- ⁶⁹ Se närmare Olof Petersson, *Motståndssanda*. MPF skriftserie 2/2023
- ⁷⁰ Olof Petersson (2023).
- ⁷¹ Dietlind Stolle & Michele Micheletti. *Political Consumerism. Global Responsibility in Action*. Cambridge University Press (2013).
- ⁷² SOU 1990:44. Demokrati och makt i Sverige, avsnitt 6.5.
- ⁷³ För en forskningsöversikt, se Kerem Yildirim, "Political efficacy", *The International Encyclopedia of Political Communication* (2015).
- ⁷⁴ Mariana Prats & Axel Meunier. *Political efficacy and participation. An empirical analysis in European countries*. OECD Working Papers on Public Governance, 46 (2021). dx.doi.org/10.1787/4548cad8-en
- ⁷⁵ Petersson, Westholm & Blomberg (1989).
- ⁷⁶ Se t.ex. de mätningar som genomförs SOM-institutet vid Göteborgs universitet. som.gu.se.
- ⁷⁷ Brady, Verba & Schlozman (1995).
- ⁷⁸ Utvecklingen kunde beläggas av Maktutredningen redan i slutet av 1980-talet, se Petersson, Westholm och Blomberg (1989).
- ⁷⁹ Om krisen eller kriget kommer (2018), s. 3.

Myndigheten för psykologiskt försvar
Våxnäsgatan 10

Telefon: 010-183 70 00
Mail: registrator@mpf.se
www.mpf.se

Myndigheten för
psykologiskt försvar

